

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
2. Хорошхин А.П. Заметки о Кокане // Туркестанский сборник. Том 23. – СПб., 1870.
3. Северцов Н. Месяц плену у коканцов. – СПб., 1860. // Туркестанский сборник. Том 373. 1883.
4. Кун А.Л. Некоторые сведения о Ферганской долине // Туркестанский сборник. Том 117. 1876.
5. Xudoyorxonzoda. Anjumat-tavorix. Toshkent. 2014.
6. Mirzo Olim Maxdum Hoji. Tarixi Turkiston. Toshkent. 2008.
7. Muhammad Yahyoxon Ho‘qandiy. Xudoyorxon o‘rdasi. Namangan. 2016.
8. Mamurov M.M. Qo‘qon xonligidagi suv inshootlari qurilishi tarixidan. “Qo‘qon xonligi davlatchiligi tarixi” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Qo‘qon.2022.
9. Sadullayev va b. O‘zbekiston tarixi. 1 qism, Toshkent; 1997.
10. Миддендорф А.Ф. Очерки Ферганской долины / перевод с немецкого В.И. Ковалевского. – СПб, 1882.
11. Аристов Н. Наманганский округ коканского ханства // Туркестанский сборник. Том 60. 1873.
12. Коканъ //Туркестанский сборник. Том 30. 1870.

TOSHKENT VA FARG‘ONA VODIYSI SHAHARLARI SAVDO ALOQALARI TARIXIDAN

Madrahimov Z.

NamDU, Tarix kafedrası dotsenti, t.f.n.
zmadrahimov1980@mail.ru

Annotatsiya: XVIII-XIX asrlarning 60-yillarida. O‘rta Osiyo xonliklarining ichki va tashqi savdo aloqalarida Toshkent shahri muhim o‘rin tutgan. Toshkent yirik, boy bozorlari va tranzit markazi sifatida mintaqada yuqori mavqega ega edi. O‘z navbatida Toshkent Farg‘ona vodiysi shaharlarining iqtisodiy hayotida muhim o‘rin tutgan. Qo‘qon, Namangan, Marg‘ilon, Andijon, Xo‘jant, O‘sh va Toshkent o‘rtasida uzluksiz savdo karvonlari yurardi.

Калит сўз ва иборалар: *O'rta Osiyo, Qo'qon xonligi, hunarmandchilik, shoyi to'qish, pilla, "chilla", ip ip, ipak va yarim ipak materiallar, Norbo'tabiy, Umarxon, Qo'qon, Toshkent, Namangan, Marg'ilon, O'sh, savdogar.*

Аннотация: *В 60-х годах XVIII – XIX вв. город Ташкент играл важную роль во внутренних и внешнеторговых связях среднеазиатских ханств. Ташкент занимал высокое положение в крае своими большими, богатыми базарами и как транзитный центр. В свою очередь, Ташкент играл важную роль в экономической жизни городов Ферганской долины. Между Кокандом, Наманганом, Маргиланом, Андижаном, Ходжендом, Ошем и Ташкентом курсировали непрерывные торговые караваны.*

Ключевые слова и фразы: *Средняя Азия, Кокандское ханство, ремесленничество, шелкопрядство, пилла, "чилла", моток ниток, шелковые и полушелковые материалы, Норботабий, Умархон, Коканд, Ташкент, Наманган, Маргилон, Ош, торговец.*

Annotation: *In the XVIIIs and XIX 60s, the city of Tashkent played an important role in the internal and organizational trade relations of the Central Asian khanates. Tashkent occupied a high position in a country with large and rich markets and a centralized transit country. In turn, Tashkent played an important role in the economic life of the cities of the Ferghana Valley. Between Kokand, Namangan, Margilan, Andijan, Khujand, Osh and Tashkent there were continuous trade caravans.*

Key words and phrases: *Central Asia, the Khanate of Kokand, handicrafts, silk, cocoon, chilla, skein, silk and semi-silk fabrics, Norbotabi, Umarkhan, Kokand, Tashkent, Namangan, Margilan, O'sh, merchant.*

XVIII – XIX asrlarda Toshkent O'rta Osiyoda mavjud bo'lgan Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklarining Rossiya va Qozoq dashtlari bilan iqtisodiy aloqalarida Toshkent muhim ahamiyat kasb etgan. XIX asr boshlarida Toshkent Qo'qon xonligi tasarrufiga kiritilganidan so'ng xonlik iqtisodiyotida ham katta o'rin tuta boshlagan.

Rossiya istilosi arafasida Toshkent aholisi 70 – 80 ming atrofida bo'lib, uning bozorlarida Rossiya, Hindiston, Afg'oniston, Eron, Xitoy, Qashqar, Qozoq dashtlari, O'rta Osiyo xonliklari va boshqa hududlardan kelgan savdogarlarni uchratish mumkin edi.

XVIII asr o'rtalarida Toshkentda 4 daha mavjud bo'lib, bular Sebzor, Ko'kcha, Beshyog'och, Shayxontahur dahalari hisoblangan. Har bir dahaning o'z bozorlari mavjud bo'lib, Toshkentdagi eng yirik bozor shahar markazida, to'rt daha ko'chalari kesishgan yerda joylashgan va Jo'ba bozori deb atalgan. Tarixchi Muhammad Solih ta'rifiga ko'ra, – "Bozorning do'kon – rastalari Chorsudagi

qandolatpazlik do‘konigacha davom etadi. Ramazon oyida, bu yerda kechasi ham bozor bo‘ladi, xalq savdo-sotiq har xil o‘yin kulgi qiladi” [1: 40].

XIX asr o‘rtalarida Qo‘qon xonligida bo‘lgan rus sharqshunosi V. V. Vel‘yaminov-Zernov (1830 – 1904) ma‘lumotlariga ko‘ra, bu davrda Toshkentda huddi Qo‘qondagi kabi haftada ikki marta – chorshanba va yakshanba kunlari bozor bo‘lgan [2: 125]. Toshkent bozori chorshanba kuni gavjumroq edi.

Ma‘lumotlarga qaraganda, XIX asrning 60-yillarida Toshkent asosiy bozorida 16 ta karvonsaroy, 2400 ta do‘kon bo‘lgan. Shahar bo‘yicha do‘konlar soni 4.548 taga yetgan [3: 39].

Toshkent markaziy bozori mahsulot turiga qarab rastalarga bo‘lingan: un bozori, kigiz bozori, qo‘y bozori, go‘sht rastasi, nonvoychilik rastasi, sham bozori, choyfurushtlik rastasi, bazzozlik rastasi, pichoqchilik rastasi, egar bozori, paxta bozori, tamaki bozori, zargarlik rastasi va h.k. XIX asrning 60-yillarida bozordagi rastalarning soni 1500 taga yetgan va bunday rastalar karvonsaroylarda ham bo‘lgan [4: 48-49]. Har bir bozor rastasi o‘z oqsoqoliga ega edi. Oqsoqol o‘ziga tegishli rastadagi savdo-sotiq jarayonini nazorat qilgan. Bozordagi har bir do‘kon o‘z oqsoqoliga bir oyda 10 kop. (Rossiya puli hisobida) miqdorida boj to‘lab turgan [5: 39-40].

1852-yil bahorida Toshkentda bo‘lgan rus savdogari S.Y. Klyucharov, shaharda 15 ta karvonsaroy borligini ko‘rsatgan [6: 37] bo‘lsa, A.N. Teterevnikov XIX asrning 60-yillarida shaharda 16 ta karvonsaroy borligini yozgan va ularni sanab o‘tgan [7: 39]. Shuningdek, XIX asrning 70-yillarida Toshkentda bo‘lgan A. P. Xoroshxin (1841 – 1875) ham, shahar bozorida 29 ta karvonsaroy borligini nomma-nom ko‘rsatib o‘tgan [8: 92].

Rossiyalik olim va sayyoh P.I. Pashino (1838 – 1891) ma‘lumotlariga ko‘ra, XIX asrning 60-yillarida Toshkent karvonsaroylari bir yilda bahosi quyidagicha bo‘lgan yuk qabul qilgan: 1. Said Azimboy – 400.000 rub. (Rossiya puli hisobida). 2. Sharofiya – 400.000 rub. 3. G‘ishtik – 280.000 rub. 4. Isabek – 200.000 rub. 5. Dasturxonchi – 160.000 rub. 6. Abdurasul – 160.000 rub. 7. Zakot – 150.000 rub.

8. Mahramboshi – 80.000 rubllik **[9: 131]** va h. k. Odatda ularning har birida 12 tadan 35 tagacha do‘kon mavjud bo‘lib, buyerda asosan ulgurji savdo amalga oshirilgan. Karvonsaroy boshqaruvchisiga har bir do‘kon ijarasi uchun yiliga 3 – 5 tillo soliq to‘lab turilgan **[10: 42]**.

Toshkentdagi Said Azimboy karvonsaroyida – rossiyalik va hind, Nurmuhammad qushbegida – rossiyalik va g‘uljalik, Beklarbegi nomli 3 ta karvonsaroyda marg‘ilonlik va hind, Isabekda – toshkentlik va samarqandlik, Mahramboshida – qo‘qonlik, Shohbekda – toshkentlik va qo‘qonlik, Dasturxonchida – toshkentlik va qo‘qonlik, Abdurasulda – toshkentlik va buxorolik, Namanganda – namanganlik, Sharif xoja Raisda – hind, Mulla Abdul Mutallifda esa qozoq savdogarlari to‘xtagan va savdo qilgan **[11: 44]**.

Toshkent markaziy bozoridan tashqari ko‘plab boshqa bozorlar ham mavjud bo‘lib, ulardan Qashqar darvozasi oldidagi “Qaymoq bozori” va Jo‘ba bozoridan bir oz kichikroq bo‘lgan O‘rda bozori ancha mashhur edi **[12: 28]**.

Toshkentning tashqi savdo aloqalarida Farg‘ona vodiysi shaharlarining hissasi katta hisoblangan. Qo‘qon, Namangan, Marg‘ilon, Andijon, Xo‘jand, O‘sh shaharlari va Toshkent orasida uzluksiz savdo karvonlari qatnagan.

Qo‘qondan Toshkentga har yili 10 – 15 ming tuyada paxta, qog‘oz, ipak va ipak matolar, quritilgan mevalar, Namangandan esa har yili 500 tuyada quritilgan mevalar, 1000 tuyada ipak va ipak matolar, ro‘yan bo‘yog‘i va boshqalar olib borilgan **[13: 48-49]**.

Shuningdek, Farg‘ona vodiysining Andijon, O‘sh, Marg‘ilon, Xo‘jand va boshqa shaharlaridan ham quritilgan mevalar, paxta, ipak va ipak matolar, ro‘yan bo‘yog‘i va boshqalar Toshkent bozorlariga keltirilgan. Xususan, bu shaharlaridan fevral oyidan aprelgacha paxta, oktyabr va noyabr oylarida quritilgan mevalar olib kelingan **[14: 12 -13]**. Vodiydan olib kelingan mollar Toshkent orqali Qozoq dashtlari va Rossiya shaharlariga mahalliy yoki bu hududlardan kelgan savdogarlar tomonidan olib ketilgan.

Toshkentdan Farg‘ona vodiysiga har yili 10 mingdan ortiq tuyada g‘alla, rus mollari – temir, po‘lat, cho‘yan, mis va ulardan yasalgan buyumlar, shakar, charm, mo‘yna va boshqa rus sanoat mollari olib ketilgan, shuningdek, Qozoq dashtlaridan chorva mollari olib kelingan.

Ma’lumotlarga qaraganda, Toshkentga har yili 300 ming atrofida qo‘y-qo‘zi Qozoq dashtlaridan haydab kelingan bo‘lib, ularning 100 mingi Buxoro amirligi va 100 mingi Farg‘ona vodiysiga haydab ketilgan **[15: 39]**. V. V. Velyaminov-Zernov ma’lumotlariga ko‘ra, qo‘y-qo‘zining eng qimmat 7 rublgacha (Rossiya puli hisobida), eng arzon 4 rub. 7 kop. dan sotilgan **[16: 123]**. Shuningdek, har yili iyul-avgust oylarida Toshkentdan Farg‘ona vodiysiga aravalarda katta miqdorda g‘alla olib borilgan.

XIX asrning 60-yillarida Verniy (Olma-Ota) dan Toshkent va u orqali Qo‘qonga har yili 250 – 400 ming rubllik (Rossiya puli hisobida) kumush yombilar keltirilgan **[17: 3]**.

Toshkent va xonlik markazi Qo‘qon orasida karvon asosan 2 yo‘l orqali qatnagan:

1. Qo‘qon – Chilmahram – Mullashir – To‘ytepa – Toshkent. Bu yo‘l 216 verst (1 verst – 1,06 kmga teng) masofadan iborat bo‘lgan.

2. Qo‘qon – Kandirdovon – To‘ytepa – Toshkent. Bu karvon yo‘li 150 verst masofada joylashgan bo‘lib, Qurama tog‘ tizmasini kesib o‘tgan.

Birinchi karvon yo‘lidan ot va tuyalar bilan birga yog‘ingarchilik bo‘lmagan kunlarda kunlarda aravalardan ham foydalanilgan. Bu yo‘lni karvon 10 – 12 kunda bosib o‘tgan. Ikkinchi karvon yo‘li nisbatan og‘ir bo‘lganligi bois, yuk tashishda faqat ot va tuyalardan foydalanilgan. Bu yo‘lni karvon 5 – 7 kunda bosib o‘tgan. XIX asrning 60-yillarida, Qo‘qon – Toshkent karvon yo‘lida ikki o‘rkachli tuyalar ijarasi uchun 12 tanga, otlar uchun 10 tanga haq to‘langan **[18: 198]** bo‘lsa, aravalarga 6 – 7 rub.(Rossiya puli hisobida), kuz oylarida esa 10 – 12 rub. miqdorida ijara xaqi berilgan **[19: 12-13.]**. Toshkentdan Qo‘qonga kelgan savdo karvonlari bu yerdan Farg‘ona vodiysining boshqa hududlariga yo‘l olgan.

Namangan va Toshkent ikki karvon yo'llari bilan bog'lagan edi. Ulardan biri Namangandan To'raqo'rg'on, Chust, Pop, G'urumsaroy, Pungon, Qamishqo'rg'on, Mullashir, To'ytepa orqali o'tib Toshkentga kelgan. Bu karvon yo'li 294 verst bo'lib, 10 – 12 kunda bosib o'tilgan [20: 141].

Ikkinchi yo'lning yo'nalishi savdogarlar va boshqa yo'lovchilarni Namangandan Tirs tog'lari, Chotqol vodiysi, Qorabura darasi, Avliyoota, Chimkent, Oqjar, Qoplonbek orqali Toshkentga olib kelgan. Namangandan Avliyootagacha 287 verst bo'lib, otlardan tashkil topgan karvon bu masofani 8 kunda bosib o'tgan bo'lsa, Avliyootadan Toshkentgacha 285 verst hisoblanib, karvon bu masofada 8 – 9 kun yurgan [21: 61]. Bu karvon yo'lidan faqatgina yoz oylarida yurilgan va yuk tashishda asosan otlardan foydalanilgan. Namangan – Avliyoota – Toshkent karvon yo'li orqali Farg'ona vodiysida yetishtirilgan mahsulotlar bilan bir qatorda tranzit tovar – qozoqlardan sotib olingan chorva mollari, xususan, qo'ylar olib o'tilgan.

Qo'qon xonligi davrida Farg'ona vodiysi – Toshkent savdo aloqalarida vodiylilik savdogarlar katta o'rin tutgan. Ikki o'rtadagi savdoning 30 foizi toshkentlik savdogarlar hissasiga to'g'ri kelgan [22: 143].

XIX asrning o'rtalarida Toshkent va Qo'qonning bir yillik savdo aylanmasi 7 mln. rublga (Rossiya puli hisobida) teng edi [23: 48].

Shuningdek, Farg'ona vodiysi orqali Qashqar va Xitoy bilan Toshkent o'rtasida savdo aloqalari olib borilgan. Bu aloqalar asosan Farg'ona vodiysi savdogarlari va qisman qashqarlik savdogarlar tomonidan amalga oshirilgan. Qashqardan vodiylar orqali Toshkentga ipak va ipak matolar, chit, Xitoy chinni va attorlik mollari, choy va boshqalar olib borilgan.

XIX asrning o'rtalaridan boshlab esa, Qashqar orqali hind va ingliz mollarini Toshkent bozorlariga keltirilishi kuchayadi. Har yili vodiylar orqali Qashqardan Toshkentga o'rtacha 30 ming tuyada turli xildagi choy keltirilgan. Ko'k choyni Oq quyruq navlisining 4 pudi (pud–og'irlik o'lchov birligi. 1 pud 16,38 kg atrofida) 16 tangadan 32 tangagacha sotilgan. Shuningdek, Qashqardan yana 200

otda turli xil qimmatbaho tosh, 220 otida kigiz, 150 otida Xitoy ipagi, 50 otida baqqollik mollari va boshqalar Toshkentga olib kelingan [24: 50].

Toshkentdan Qashqarga rus mollari – temir, po‘lat, cho‘yan, mis va ulardan yasalgan buyumlar, rus charmi, shuningdek, Rossiya sanoat mollari va turli xil O‘rta Osiyo mollari ham keltirilgan. Qashqardan Toshkentga vodiya orqali 600 verst uzoqlikdagi karvon yo‘li mavjud edi [25: 8].

Xulosa sifatida shuni qayd etish mumkinki, 2200 yillik tarixga ega bo‘lgan Toshkent shahri qadim zamonlardan O‘rta Osiyoning yirik iqtisodiy, siyosiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lgan. Ayniqsa, XIX asrda boshlab Toshkentning mavqei yanada ko‘tarilgan. Bu davrda Toshkent O‘rta Osiyoda mavjud bo‘lgan Buxoro va Xiva xonliklarining Rossiya va Qozoq dashtlari bilan iqtisodiy aloqalarida muhim ahamiyat kasb etgan. O‘z navbatida Farg‘ona vodiysining Rossiya, Buxoro va Xiva xonliklari, Qozoq dashtlari bilan savdo aloqalarida Toshkent muhim ahamiyat kasb etgan. Toshkentning tashqi savdo aloqalarida Farg‘ona vodiysining o‘rni katta edi. Toshkentlik savdogarlar Farg‘ona vodiysi orqali Sharqiy Turkiston va Xitoy shaharlari bilan ham savdo aloqalarini olib borganlar.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar:

1. Ўринбоев А., Бўриев О. Тошкент Муҳаммад Солих тавфсифида. – Т.: Фан, 1983. – Б. 40.
2. Вельяминов-Зернов В. В. Сведение о Кокандском ханстве. – СПб.: ИРГО. Кн.5. 1856.– С. 125.
3. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. – СПб., Тип. Майкова, 1867. – С. 39.
4. Добросмыслов А. И. Ташкент в прошлом и настоящем. – Ташкент: Тип. О.А.Порцова, 1912. – С.48-49.
5. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. – СПб., Тип. Майкова, 1867. –С. 39-40.
6. Вельяминов-Зернов В. В. Исторические известие о Кокандском ханстве, от Муҳаммад-Али до Худоярхана. – СПб., 1856. – С. 37.
7. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. – СПб., Тип. Майкова, 1867.–С. 39.

8. Хорошхин А. П. Сборник касающихся Туркестанского края. – СПб., 1876. – С. 92.
9. Пашино П. И. Туркестанский край в 1866 году. – СПб., 1868. – С. 131.
10. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. – СПб., Тип. Майкова, 1867. – С. 42.
11. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. – СПб., Тип. Майкова, 1867. – С. 44.
12. Рўзиева М. Тошкент ўтмиши қиёфаси. – Т.: Фан, 1984. – Б. 28.
13. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. – СПб., Тип. Майкова, 1867. – С. 48-49.
14. Ўз РМДА. Йиғма жилд . И – 1, рўйхат – 16, иш – 876. – Б.12 об-13.
15. Тетеревников А. Н. Очерк внутренней торговли Киргизской степи. – СПб., Тип. Майкова, 1867. – С. 39.
16. Вельяминов-Зернов В. В. Сведение о Кокандском ханстве. – СПб., ИРГО. Кн. 5. 1856. – С. 123.
17. Ўз РМДА. Йиғма жилд. И – 1, рўйхат – 16, иш – 876. – Б. 3 об.
18. Туркестанский сборник. Том 23. 1870. – С. 198.
19. Ўз РМДА. Йиғма жилд. И – 1, рўйхат – 16, иш – 876. – Б. 12 об-13.
20. Кокан. Туркестанский сборник. Том 30. 1870. – С. 141.
21. Костенко Л. О. Туркестанский край. Том 2. – СПб., 1880. – С. 61.
22. Маҳкамов А. Торговля Коканда со среднеазиатскими владениями и сопредельными странами в первой половине XIX в. / Поздне феодальный город Средней Азии. – Т.: Фан, 1990. – С. 143.
23. Маҳкамов А. Роль города Коканда в развитии экономических связей Средней Азии с Россией и сопредельными странами в XIX – начале XX вв.: Дис. на соис. учен. степ. канд. ист. наук. – Т.: Фан, 1988. – С. 48.
24. Вельяминов-Зернов В. В. Торговое значение Коканского ханства для русских. – СПб., ИРГО., 1854. – С. 50.

25. Материалы по вопросу о торговых путях в Среднюю Азию. – СПб., 1869. – С.8.